Hårfine gjenstander

av Marie Fongaard Seim

I juli 1847 ble 11 år gamle Sophie Thaulow fra Larvik portrettert av den unge maleren Dorothea Elligers. Sophie var datter av sorenskriver i Larvik, Hans Henrik Thaulow, og Emma Thaulow (født Krefting). Bare 15 år gammel, 8. juni 1851, døde Sophie av tyfus og vi kan tenke oss hvor stor betydning portrettet derfor må ha hatt for familien. Det var imidlertid ikke bare portrettet som foreviget minnet om Sophie. Av håret hennes ble det laget noen sirlige fletninger som ble bevart i en liten eske sammen med håret til hennes bror David som døde kun 14 måneder gammel. Av Davids hår ble det dessuten laget en liten bukett, montert på silkestoff, innfattet i gullpapirlister med englehoder i hjørnene og innrammet i en forgylt ramme av presset papir. Det å lage bilder eller smykker av vårt eget eller andres hår føles fremmed for mange i dag, men på 1800-tallet var dette høyst vanlig og svært moteriktig. Dette reflekteres ikke minst i Norsk Folkemuseums samling der vi finner mange eksempler på smykker og bilder laget av menneskehår.

Portrett av 11 år gamle Sophie Thaulow, malt av Dorothea Elligers i 1847. Sophie døde fire år etter at bildet ble malt. Maleriet og hårarbeidene på bildet nedenfor skal stilles ut i den nye utstillingen som åpner i 2019.
Foto: Anne-Lise Reinsfelt/Norsk Folkemuseum.

FORGLEM MEG EI

Menneskehårets egenskaper har til alle tider vært knyttet til folketro og magiske forestillinger. Smykker med hår har vært kjent i århundrer og har blitt båret av både konge og adel. Christian 4 (1577-1648) skjenket eksempelvis et armbånd innfelt med en liten fletning av hår til sin dronning. I Vadstenas Stads Tænkebog fra 1592 står det: «Armbånd og Ringe af Hår forøger Kærligheden». Bruk av minnesmykker med et følelsesmessig innhold spredte seg som en motebølge fra England i andre halvdel av 1700-tallet og nådde et høydepunkt på 1800-tallet. Hårsmykkene og hårbildenes popularitet på dette tidspunktet henger i stor grad sammen med periodens minnekultur og romantikkens fokus på individualitet og følelsesliv. Dette kom til uttrykk i ulike typer gjenstander for å minnes

Eske med ni ulike hårarbeider i seks ulike flettemetoder. De er hovedsakelig laget av håret til Sophie Thaulow og hennes bror David, som begge døde som barn.
Foto: Jon-Erik Faksvaag/Norsk Folkemuseum.

Minnesmykker over avdøde personer ble laget i stort omfang på 1700- og 1800-tallet i Europa, ikke minst i Storbritannia. Hår fra den døde ble gjerne innfelt i gjenstandene i form av lokker eller broderier. Dette smykket fra England ca. 1700 er til minne om et barn som døde tre år og åtte måneder gammel. Barnets hår er brukt som bakgrunn for memento mori-motivet i form av et skjelett - en påminnelse om livets forgjengelighet. Tilhører Victoria & Albert Museum i London. © Victoria and Albert Museum, London

Armbåndet av flettet hår med metallspenne ble laget av givers mormor og hennes søstre i 1820-årene.
Foto: Jon-Erik Faksvaag/Norsk Folkemuseum.

avdøde personer, men også i form av erindringsobjekter over levende familiemedlemmer og venner, og som kjærestegaver. Det kunne være malte miniatyrportretter i en medaljong med innlagt hårlokk eller bilder brodert av hår, ringer, armbånd, hårnåler, øredobber eller kjeder av tvunnet hår som vekket sentimentale følelser. Moten med hårsmykker gjaldt også for menn. Ved siden av kjeder til å henge uret i, kunne herrene for eksempel pryde seg med slipsnåler flettet av menneskehår. Internasjonalt var det en hel industri rundt tilvirkningen av hårsmykker. I 1867 var det 40 produksjonssteder for hårarbeid i Frankrike, hvor 50 tegnere og 500 medarbeidere laget smykker og bilder av hår i såkalt klebeteknikk. Tegnerne laget motivene som håret deretter ble satt på. I Viktoriatidens England var hårarbeid særlig populært. Under Verdensutstillingen i Paris i 1855 ble det stilt ut et portrett i hår av dronning Viktoria i full størrelse laget av profesjonelle hårkunstnere. Et annet eksempel på et overdimensjonert hårarbeid var et helt teservise av menneskehår som ble stilt ut på Verdensutstillingen i New York i 1853.

Astrid Oxaal påpeker at det var den «evige» del av hele personligheten, «pars pro toto»-forestillingen, som var selve kjernen i minnekulturen omkring hårarbeid på 1800-tallet. Uttrykket vil si at en del står for et hele - håret blir en representasjon av hele personen. Dette ser vi også uttrykk for i stambøker og minnealbum, der hårlokker sammen med en signatur representerer slekt og venner. Eller i de forseggjorte slektstrærne som er flettet sammen eller brodert av hår fra familiemedlemmer - hvor en fysisk del av hver person utgjør et samlet og sentimentalt erindringsbilde av den nære slekten. Håret «blir» på sett og vis mennesket det har tilhørt – og fremmer kanskje dermed sterkere følelser enn et malt eller fotografisk portrett vil gjøre. Hår som stammer fra kjente personer hadde nok en ekstra aura over seg. I Norsk Folkemuseums samling finner man skjegget til Henrik Ibsen i en liten eske samt et hårstrå og et skjegghår fra prins Oscar i glass og ramme fra 1869.

Kombinasjonen av portretter og hår var vanlig i smykker, som i malte eller fotografiske portrettmedaljonger med innlagte hårlokker. Håret blir en kjær påminnelse om noen man holder av, sørger over eller vil minnes. Erindring er et nøkkelord i forståelsen av hårarbeider og man ser også eksempler på at selve ordet brukes i hårarbeidene. Her på museet finnes et innrammet bilde av hår formet som et tre hvor et armbånd av hår fra givers mormor er plassert som de nederste grenene. Under treet står nettopp innskriften «Erindring» flettet i hår.

STERKT MATERIALE

I tillegg til den sentimentale og dekorative siden ved hårarbeider, visste man dessuten å verdsette materialets sterke kvaliteter. Det var for eksempel vanlig at sjøfolk brukte klokkekjeder av hår ettersom kjeder av sølv lettere kunne bli slitt under de tøffe arbeidsforholdene ombord. I Fædrelandsvennen i januar 1980 forteller en leser fra Kristiansand at han var eier av et slikt klokkekjede fra slutten av 1800-tallet. Faren hans jobbet som styrmann og hadde fått laget et kjede av sin kones hår i utlandet. I Stavanger var klokkekjeder av kvinnehår et kjenntegn på at man var skipper i utenlandsfart.

En annen forbindelse mellom hårarbeid og norske sjøfolk

Portrett av Sara Steen (død 1840), malt av Peter Petersen (1794-1858). Rundt halsen bærer hun et tidstypisk hårsmykke med gullås. Foto: Stian Nybru/Norsk Folkemuseum.

finner man i beretninger fra napoleonskrigene. Presten Ulrik Fredrik Rosing (1776-1841) hjalp norske og danske fanger som satt i engelsk fangenskap, blant annet bedret han soningsforholdene ved å gi dem tilgang på materialer som de kunne lage nyttige klær og gjenstander av. Fangene utførte mye forskjellig håndverk, deriblant av flettet hår. Rosing ble høyt verdsatt av fangene og det fortelles at han mottok flere takknemlighetsgaver, deriblant en stor modell av et fullt utrustet orlogsskip laget av benrester fra fangenes mat og med tauverk flettet av hår. I samlingen til Sverresborg museum i Trondheim finnes en rekke hårarbeider etter kapteinen Paul Andreas Kaald som han laget mens han satt fengslet i Skottland fra 1808 til 1810 for kapervirksomhet. Napoleonskrigene er en av faktorene som trekkes fram i et forsøk på å forklare hvorfor hårsmykkemoten ble så populær på 1800-tallet. Krigshandlingene krevde mange ressurser og dette førte til at gullsmedene måtte se etter billigere og mer tilgjengelige materialer til smykkeproduksjon enn edle metaller. Da var hår et egnet råstoff. Astrid Oxaal skriver betegnende nok at i Bergen var det gullsmedene som først og fremst begynte med salg og produksjon av hårarbeider. I gullsmedmønsterboken *Book of Patterns in Hair Work* utgitt i England i 1840-årene ser man den store variasjonen av smykketyper i en mengde teknikker som gullsmedene kunne tilby sine kunder.

HÅRKULLORNA

De mest kjente produsentene av hårarbeid i Norge er de såkalte «hårkullorna» eller «dalkullarna» fra Våmhus i Dalarna i Sverige. Fra begynnelsen av 1800-tallet til begynnelsen av 1. verdenskrig reiste de svenske kvinnene rundt for å selge og lage hårarbeider, særlig i Russland, Finland, Skandinavia, Tyskland og England. I Norge kunne man for eksempel treffe på dem på markeder rundt om i landet. Det var tradisjon i Dalarna for å dra på arbeidsreiser og dette hadde sin årsak i fattigdom og dårlige jordbruksforhold som tvang kvinner og menn ut på vandring for å tilby varer eller arbeidskraft. Hårarbeider, var noe som, ifølge Karen Andersens undersøkelser, startet med framstillinger av hestehårsringer på slutten av 1700-tallet. Unge kvinner fra Dalarna dro ut for å selge ringene og på sine reiser kom de i kontakt med miljøer som laget smykker og andre type gjenstander av menneskehår. Hårarbeider ble laget i Stockholm fra ca. 1800 og Andersen mener det er mulig at det er her kvinnene tilegnet seg kunnskapen. Hun nevner dessuten at de ikke var fremmede for å bruke menneskehår i Dalarna. Der hadde det i mange år vært vanlig å forsterke strømper og skosåler med hår.

I romanen «På tur med mormor» fra 1956, tegner forfatteren Edith Unnerstad (1900-1982) et levende bilde av forholdene for de omreisende «hårkullorna» på begynnelsen av 1900-tallet. Boken bygger på virkelige personer og handler om en ung gutt som sammen med sin mormor reiser rundt for å lage og selge hårarbeider, både smykker og løshår til å forfine frisyren med. Gutten utførte blant annet det arbeidet som ifølge romanen ofte tilfalte yngre kvinner og menn; nemlig nappingen. Det vil si å karde håret omtrent som man karder ull og deretter sortere håret etter lengde og i riktig retning. Mormoren legger i en av bokens dialoger vekt på at hårbrosjer, klokkekjeder og armbånd lenge hadde vært godt likt som minnegaver slektninger og venner imellom. De små smykkene var mer varige enn hårlokkene man hadde gitt hverandre tidligere. Den estetiske siden ved hårarbeider var en vesentlig faktor. «Riktig vakre kunne de også være.» Mormorens største personlige skatt var et hårbilde med et blomstrende stamtre der lokker fra hele familien var kniplet sammen til et vakkert broderi. En type dekorativ gjenstand det finnes flere av i norske museumssamlinger. Kunstferdige hårblomster og minnetavler ble laget ved å

Hårkulla i folkedrakt fra Dalarna. Håndkolorert fotografi, ca. 1880-1900. Foto: Ukjent/Nordiska Museet.

I stambøker og poesialbum fra 1800-tallet finnes ofte hårlokker eller pålimte fletninger av hår fra venner og familie. Som i dette poesialbumet fra 1835. Foto: Jon-Erik Faksvaag/Norsk Folkemuseum.

tvinne håret rundt metalltråder. Motivene ble deretter sydd på en passende bakgrunn og innrammet. Slike tredimensjonale hårbilder var svært dekorativt utformet og fungerte derfor også som en prydgjenstand i hjemmet.

HÅNDARBEID

Hårarbeid var en vanlig håndarbeidssyssel i hjemmene og er knyttet til det som gjerne omtales som «fruentimmerarbeid» blant borgerskapets kvinner på 1800-tallet. Det å tilegne seg en rekke ferdigheter innen musikk, håndarbeid og tegning var en påkrevet del av unge kvinners dannelse. I kapitlet «Kvinderne i hjemmet» av Kristine Frost i boken *Norske kvinder : en oversigt over deres stilling og livsvilkaar i hundredeaaret 1814-1914* fortelles det at når småbydamene skulle tilbringe noen måneder i hovedstaden eller i en av stiftsstedene, «benyttedes den kostbare tid som oftest til at erhverve en tynd fernis av selskapelige talenter (...) Naturligvis lærte de ogsaa haandarbeide, men selv her gjorde tidens smak for det overfladiske og unyttige sig sterkt gjældende. (...) i særlig høi kurs stod det pirkete og smakløse haararbeide, hvor den ganske families haar forevigedes i form av blomster, ja endog landskaper». I avisannonser kan man lese at flere undervisningssteder kunne tilby opplæring i hårarbeider. I utlandet ble det utgitt flere instruksjonsbøker. For eksempel den engelske boken *The Lock of Hair* av Alexanna Speight fra 1872. I Norsk Folkemuseums samling finnes en rekke prøver, oppskrifter, arbeidstegninger og -beskrivelser av hårarbeid etter Lydia Lodeman Walnum (1820-1910), datter av godseieren på Nordhærø. Samtidig som hårarbeid var en populær hjemmesyssel, kunne det også være en levevei for kvinner i en tid der mulighetene ikke var så mange.

Hårsmykker ble altså laget av amatører og profesjonelle, av omreisende og etablerte hårarbeidere og av kvinner og menn. I følge Salmonsen Konversationsleksikon fra 1898 er hårarbeid delt inn i to kategorier. Den kunstindustrielle siden hvor hår, ofte fra avdøde personer, omarbeides til smykker, klebes opp til bilder eller broderes på silke. Den andre siden ved hårarbeid dreier seg om parykker og løshår laget av eget eller andres hår til personlig forskjønnelse. I prinsippet dreide mye av forarbeidet av håret seg om det samme. Derfor var det mange som kunne tilby begge former for hårarbeid. Slik man for eksempel kan lese ut av annonsen til Hanna Kaastrup i Drammens Tidende 28. august 1825: «Undertegnede forfærdiger til enhver Tid det mest moderne haar-arbeide, saasom: Krøller, Diademer, Fletninger, Halsbaand og Uhrbaand, samt for øvrigt af Haar, alt hvad til pynt kan ønskes.» De svenske hårkullorna laget både hårsmykker, fletter, krøller og hårbukler i tillegg til minnebilder og parykker til både dukker og mennesker. I romanen til Edith Unnerstad sukker hovedpersonen over at smykker av hår hadde begynt å gå av moten. Folk i Stockholm brukte løshår mer enn noen gang, men fordi det hadde vokst fram så mange damefrisørsalonger, parykkmakere og friserdamer som laget løshår selv, var ikke markedet lenger så stort for de vandrende kunsthåndverkerne. Hårsmykker forsvant ut av motebildet rundt første verdenskrig.

PÅ UTSTILLING

I 1936 ble det laget en særutstilling på Norsk Folkemuseum som viste hele 300 eksempler på hårarbeid brukt i Norge. Mye var lånt inn fra private. I Arbeiderbladet 19. mars 1936 beskrives utstillingen inngående og innledningen til artikkelen demonstrerer hvor relativt raskt hårarbeidene gikk fra å være et alminnelig fenomen til noe som var verdt å stille ut på museum: «Hvis noen i sin tid hadde spådd at i næste århundre vilde de vandrende dalkullars hårarbeider i Norge bli utstilt på Norsk folkemuseum som verdifullt, kulturhistorisk materiale med en kritisk forvendt hovedstadsbefolkning som livlig interessert publikum, vilde de fleste ha møtt en sådan profeti med et overbærende smil.» Utstillingen var kommet på plass etter et privat initiativ fra Christiane Daae-Neeraas. Den eldste gjenstanden var en stor medaljong med innlagt hårarbeid fra 1801 som hadde tilhørt presten H. Schmidt i Øiestad ved Arendal. Den yngste gjenstanden på utstillingen var Nicolai Johan Martins' forlovelsesring som var forarbeidet i Hamburg i 1932. Et annet smykke som ble fremhevet var et over en meter langt klokkekjede med rubinprydet gullås. Avisen forteller at det var Ulrich Henriksens oldemor som opprinnelig hadde gitt det til sin mann i forlovelsesgave. Kjedet var fortsatt i bruk ettersom «herr Henriksen er testamentarisk forpliktet til å bære det, og innrømmer også villig at han simpelthen ikke tør optre i gala-antrekk uten det gamle familiesmykke». Hårarbeider fra hele landet var representert og det var også eksempler på hårsmykker produsert i utlandet. På Sørlandet ble det tidlig opprettet kontakt med hårkunstnere i England som mottok bestillinger fra sosietetsfamilier i Arendal. Eksempler på dette ble vist på utstillingen, deriblant en brudgomsnål fra 1808. Fra skipsreder Jon Dedekam-Fürst (død 1873) ble det stilt ut en del selvlagde arbeider etter en metode han hadde lært av dalkullar i Norge. Det mest overveldende utstillingsobjektet var et over en meter stort voluminøst overflødighetshorn av hår som opprinnelig hadde vært anbrakt under glass i en kasse og tjent som monument på en barnegrav. Blant kuriositetene nevnes en fjærpenn med skaft av hår. Utstillingen på Norsk Folkemuseum demonstrerte ikke bare bredden og omfanget av hårarbeid i Norge, men viste også arbeidsredskapene og teknikkene som ble brukt for å lage disse tingene.

Innrammet landskapsbilde brodert av hår.
Foto: Jon-Erik Faksvaag/Norsk Folkemuseum.

Hårarbeid ble ikke bare montert som smykker. Her utgjør det en dekorativ del av et bokmerke. På baksiden av merket står det skrevet: «Fundet blandt Fars sager er vist arvegods. Haaret kan være Bestemor og Bestefar Thaulow». Foto: Haakon Harriss/Norsk Folkemuseum.

HÅRARBEID I DAG

Fenomenet med hårarbeider er noe som fascinerer, men som også kan skape vemmelse hos enkelte. Ofte vil vi oppfatte hår som ikke lenger gror på hodet som noe urent. Kanskje særlig når hårene begynner å stritte ut av de gamle hårsmykkenes fasonger. Det ligger allikevel en ubrutt tradisjon i oppfattelsen av hår som minneobjekt. Vi limer gjerne inn en hårlokk fra våre nyfødte barn i minnebøker sammen med nedtegnelser om tidspunktet for barnets første skritt og frambrudd av melketenner. Noen tar også vare på håret i en flette hvis de har klippet av seg langt hår. Kunsten å lage hårarbeider lever fortsatt i dag. I Våmhus i Dalarna finnes det kvinner som holder yrket i gang og på skolen lærer de bort håndverket til oppvoksende slekter gjennom prosjektet «Hårkullornas barn».

Marie Fongaard Seim er kunsthistoriker og fotoarkivar på Norsk Folkemuseum. Hun er medarbeider i utstillingsprosjektet "Tidsrom 1600 – 1914".

KILDER/LITTERATUR

Andersen, Karen: *Hårkullorna fra Våmhus*, Fredrikshavn 1984
Andersen, Karen: «Hårbilledkunst». I: *Arv og eje, Dansk kulturhistorisk Museumsforening XIII*, København 1964, s.89-103
Arbeiderbladet 19.03.1936
Bergsåker, Jon: «Kunsthåndverk i kvinnehår». I: *Norsk husflid*, nr. 4 1967, s. 6-7
Fossberg, Jorunn: «Minnesmykker fra Eidsvolls-generasjonen». I: *By og bygd XVII*, Oslo 1964, s.107-116
Frost, Kristine: «Kvinderne i hjemmet». I: Høegh, Marie og Fredrikke Mørch (red.): *Norske kvinder : en oversigt over deres stilling og livsvilkaar i hundredeaaret 1814-1914*, Kristiania 1914, s.377-382
Fædrelandsvennen 02.01.1980
Næss, H.J.: *Den norske Grundlovs Historie*, Christiania 1895.
Oxaal, Astrid: *«Fruentimmerarbeid» i Bergen 1765-1875*, magistergradsavhandling UiB 1986
Salmonsens store illustrerede Konversationsleksikon, Bind VIII, København 1895
Unnerstad, Edith: *Ut i verden med mormor*, Oslo 1961